

A Beszterce ostromának multikulturális olvasata

(*Nemzeti, kulturális, történelmi háttér*) Eisemann György *Szemponatok Mikszáth Kálmán újraolvasásához* című tanulmánya¹ a modern irodalomszemléleteknek a Mikszáth-művekhez való viszonyát elemzi, és kiemeli azok hiányosságát, újragondolásuk időszerűségét, többek között Karátsón, Esterházy stb. prózája nyomán. A jelen szöveg amellett érvel, hogy a Mikszáth-műveket a mai interpretációs lehetőségekkel is alaposan körbejárhatjuk, a *Beszterce ostromának* lehetséges egy multikulturális olvasata, amely helyettesítheti, illetve kibővítheti az eddigi értelmezéseket, „realista sémákat”.

A problémakört remekül megvilágítja Kiss Gy. Csaba *Mikszáth Kálmán és a szlovákok* című tanulmánya², így részletesen nem elemezzük a kérdést, de néhány mozzanatra ki kell térnünk a nemzeti, kulturális, történelmi vonatkozásokkal kapcsolatban. Kiss Gy. Csaba arra utal, hogy a Mikszáth-életrajzokat végigolvasva viszonylag kevés információhoz jutunk arra vonatkozóan, hogy milyen is lehetett szülőföldjének szlovák-magyar világa, az a kétnyelvű közeg, amelyben felnőtt. Annyi azonban biztos, hogy írásainak jelentős része a korabeli Felső-Magyarországon játszódik – így a *Beszterce ostroma* is –, azt is tudjuk, hogy korának egyik legfontosabb ügye a nemzetiségi kérdés volt. A táj, amelyben otthonosan mozgott, évszázadok óta kétnyelvű és kétkultúrájú volt. A magyar és a szlovák kultúra sajátos szimbiózist alkotott. „A múlt század [ti. az 1800-as évek] közepén gyorsult fel az a folyamat, amelynek következtében a két nyelv presztízsze megváltozott. A modern magyar nemzeti ideológiának jóval nagyobb

¹ Eisemann György: *Szemponatok Mikszáth Kálmán újraolvasásához*. = *Irodalomismeret*, 1999. 3–4. szám, 59–64.

² Kiss Gy. Csaba: *Mikszáth Kálmán és a szlovákok*. = *Nyugaton innen, Keleten túl*. Felsőmagyarország Könyvkiadó, Miskolc, 2000. 193–198.

vonzása volt a középrétegekben (birtokosok, kismemesek, honoráciorok, polgárok), mint a pánszláv bélyegű szlováknak. [...]”³

Fontosnak tartjuk beemelni Hajdu Péter megjegyzéseit a mikszáthi nemzetszemlélet kapcsán, hangsúlyozva, hogy: „[...] magyar öntudattal, magyar közösség számára írt, és egyáltalán nem ritkák nála az olyan kijelentések, amelyek nyíltan is megfogalmazzák, hogy a tótokra a magyarok nézőpontjából tekint. Amikor például azt írja: »Nem! Ezek sohase fognak revolúciót csinálni ellenünk!« – akkor az ez *ezek* a tótokat, a *mi* a magyarokat jelenti. Kívülről, de többnyire szeretettel és megértéssel szemléli [...] a tótokat.”⁴

A későbbiekben kitérünk a *Beszterce ostroma* szlovák világának (szlovák szereplők, szlovák tájak és szlovák nyelv, a szlovák népről adott karakterisztika stb., nyelvi elemek, szlovakizmusok stb.) vizsgálatára, főként azért, mert ezek igen releváns szegmentumok a többkultúrájúság szempontjából. Elsősorban a regény kultúráspecifikus sajátosságait elemezzük, nemcsak monokulturális, hanem multikulturális aspektusból is: a *Beszterce ostromá*-ban több etnikai identitás van jelen, a kultúrák keverednek, interakcióba lépnek egymással, ütköznek stb.

A kultúra szellemi vetületeit domborítjuk ki, vagyis az előforduló nyelvvel és nyelvekkel (kommunikációs stratégiák stb.), a hiedelemvilágokkal, a felekezeti identitásokkal foglalkozunk úgy, hogy közben egy multikulturális interpretációt konstruálunk ezen specifikumok alapján.

(*Térek, identitások, narratívák*) Az események központi helyszíne Nedec és Zsolna városa. Több felvidéki település is előfordul futólagosan, a regény menetét itt-ott érintve. Azt előljáróban leszögeznénk, hogy a térséget Mikszáth mindössze egyszer említi Felföldnek és egyszer Felvidéknek. Valamint konzekvensen utal arra, hogy Magyarországon járunk, sőt, határozott utalásokat is találunk erre vonatkozóan, például Tarnóczy ügyvéd és Pongrácz gróf párbeszéde során: „– Uram – szólta az ügyvéd a szenvedélytől fojtott hangon –, Magyarországon törvények vannak”⁵ (168). Vagyis ez alól senki, semmi és semmilyen terület sem kivétel.

A további településnevekből is körvonalazódik a regénytér (Budetin, Sztrecsnó, Turócszentmárton stb.), ezeknek a településeknek kisebb-nagyobb szerepük van a történet alakulása során. Azt fontos kiemelni, hogy az összes településen többségben tótok éltek⁶, vagyis a magyarok e tekintetben kisebbségben (kevesebben) voltak.

³ Kiss Gy. Csaba, i. m. 194–195.

⁴ Hajdu Péter: Mikszáth és a tótok. = 2000. 2001. 4. 61.

⁵ Mikszáth Kálmán: *Beszterce ostroma*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1961

⁶ Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára*; A Pallas nagy lexikona és Vályi András: *Magyarország leírása* alapján.

Magukra a földrajzi adottságokra leginkább a néphit mozzanataival reflektál Mikszáth, így ismerhetjük meg például Nohták madár legendáját vagy a Jarinkó köhécseléséről szóló néphitet. A mikszáthi humor, ironikus megjegyzések a néphitet sem hagyhatják érintetlenül. A mítoszmagyarázat természetesen itt is egy rövidke szerzői „megjegyzést” kap: „[...] mindenik [ti. Jarinkó] köhögésnél meghal egy tót. Hát még mikor náthája van a Jarinkónak kolera idején!” (11).

Egyértelmű utalásokat találhatunk a regényidővel kapcsolatban is. Egyik helyen például maga Pongrácz gróf utal a „jelen” időre: „Én nem akarok a XIX. században élni, visszamegyek a XVII-ikbe, mert nekem úgy tetszik. Az idő jöhet, mehet, de engem nem visz, oda állok, ahová akarok»” (20).

Persze vannak egyéb utalások is az idő pontos megjelölésére (a helylyel együtt). A fenti idézet a mű időkezelése szempontjából egy kiemelkedően fontos mikszáthi reflexió, és egyben számos „idő-problematika” alapja, ami a mű időkezelését és -értelmezését alaposan fölruhá(hat)ja: „Mélységes csönd van itt, megdermesztő méltóság, fönség ül a hegyek, sziklák tetején. Kuss! Ide ugyan be nem tolakodik a XIX. század” (11). Vagyis a regényidő a 19. század, de a kor vívmányai, a modernitás képtelen bejutni erre az elmaradott vidékre. Sőt maga a vidék sem kívánja befogadni ezeket.

Összegezve tehát, a 19. század közepén járunk, a mai Szlovákia északi, többnyire tót lakosságú területén, azokban az időkben, amikor a szlovák nemzeti ébredés beindult, illetve az erre negatívan reagáló magyar nemzeti törekvések felszínre törtek. Innen azonban nem léphetünk tovább anélkül, hogy ne tegyünk említést Hajdu Péter *Két kronotoposz találkozik az úton*⁷ című munkájáról, és annak is egyik alapmozzanatáról. Hajdu szerint a Pongrácz-féle világban az idő törvényszerűségei nem, vagy csak igen nehezen érvényesülnek. Ezenkívül ignorálnunk kell azon feltételezését is, miszerint a pongráczy világban az idő áll, illetve részint ciklikusan működik. Tény, hogy a regényben két történetet helyez egymás mellé Mikszáth, és a regény végén a két történet összefut, de ez a két világ – sem ciklikus, sem lineáris időkezelés szempontjából – nem különbözik. Hogy miért iktatjuk ki a hajdúi ciklikusságfelfogást? Ennek nagyon egyszerű magyarázata van: egyszerűen nem tudnánk a multikulturalizmus aspektusából megragadni a művet (lásd később). Vagyis minden tekintetben az idő linearitását kell feltételeznünk.

⁷ Hajdu Péter: *Két kronotoposz találkozik az úton*. = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 2002. 5–6. 651–675.

E körülményen kívül azért sem fogadható el a megközelítés, mert a narrátori pozíció bizonytalan a gróf „bolondságának” megítélésében. De a kérdés eldöntése a befogadó számára nem nehéz, sőt: egyértelmű. Pusztán elkönyveli: középkori oligarchának tartotta magát. Nyilván megtévesztő az „*Egy külön ember története*” alcím (és a főcím is: Beszterce ostroma meg sem történt...), mert ha jobban belegondolunk, pont őfelette nem hoz Mikszáth egyértelmű ítéletet, mindenki más vonatkozásában viszont igen (például Behenczy Pál bárót és fiát vagy a Trnowsky testvéreket egyértelműen bolondként stigmatizálja – ez sokak figyelmét elkerüli, így a „különtség” sem biztos, hogy csak a gróft jellemzi).

A gróf bolondériája tehát nagyon is szinkrón természetű, az, hogy ő maga a múlttal játszik, tulajdonképpen „magánügye” (maga a narrátor is megjegyzi: „Kérdezősködtem utána, fürkésztem *lelkének rugóit*; akik őt közelebbről ismerték, mind azt mondták: – István grófnak volt esze, de nem sok, ambíciója is volt, de sok; szerepelni akart mindenáron, de látta, hogy mint okos ember nem szerepelhet, megpróbálta tehát mint *bolond* ember” (5–6). A vagy-vagy helyzet végig fennáll, a kérdés eldöntése egyébként sem változtatna sokat a helyzeten.

Az idő és a tér mint kultúrspecifikus sajátosságok tárgyalása után átérthetünk a felvidéki területek lakosságának a megfigyelésére, és részletesebben kifejtethetjük, hogy miért kellett a lineáris időkonceptiót megtartanunk. Erre a legegyszerűbb válasz az, hogy a multikulturális közeg viselkedése, kapcsolata, kommunikációja enélkül nem képzelhető el, és nem is értelmezhető.

Nem kell semmilyen idődetermináltságot keresnünk ahhoz, hogy megmagyarázzuk, miért is élvezték a tótok a várban folyó harcokat. Mielőtt azonban ezt a kérdéskört részletesebben elemeznénk, figyeljük meg azokat az írói stratégiákat, amelyekkel Mikszáth a tót parasztokat, a tót népet jellemzi. Mikszáth kívülről „szeretettel” és „megértéssel” szemléli a tótokat, de megítélésük tekintetében azért működik egyfajta *bipolaritás*. Hajdu Péter már említett tanulmányát tovább idézve a következőket fontos kiemelni: „a tótok Mikszáthnál többnyire vonzó megjelenésűek, népviseletüket nagy kedvvel írja le. Bűnözők, gonosztevők nagyon ritkán fordulnak elő közöttük. [...] A tótok sztereotip jelzője Mikszáthnál a »szelíd«. A szelídség és a fantázia valamilyen rejtelmes módon összefügg magával a tájjal, a népet környező hatalmas és csodálatos hegyekkel. A táj szépsége titokzatos hangulatot teremt; de ugyanez a táj, a köves, terméketlen föld okozza az ott lakók nyomorúságát”.⁸ Vagyis szépséges a táj, de az

egész mit sem ér, ha egyszer kínszenvedés e tájon az élet. Szép és halálos borzasztó *kettőssége* nehezedik a környezetre, újabb meghasádság nyomja rá bélyegét a felvidéki léthelyzetre. Ezt a nyomorúságot Mikszáth képes iróniával is fokozni (gondoljunk csak a hiedelmek ironikus interpretációjára). Ha Jarinkó tehát náthás lesz, az maga a kipusztulás. És ez a tótokon kívül a „kastélylakó” Behenczyekre is vonatkozik.

Sztereotip megjegyzésekkel nem csak a tótok esetében találkozunk, a narrátor a lengyelekről is ítéletet mond: „Hm, a patkány [ti. Pruzsinszky] menekül. A lengyelnek esze van és orra van. A lengyel megérzi a veszedelmet, mint béka az esőt” (226–227). Hasonló „halk megjegyzéssel” találkozunk akkor is, amikor Jágovics szivarnemesítő „projektumát” kommentálja: („Ilyet is csak egy örmény eszelhet ki” 122). Nézzünk még egy idézetet a tótok jellemzésére, amelyben szintén toleráns hangnemű: „[...] jó, szelíd nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele, nem disputál, nem erősködik, hogy »nem megyek, maradni akarok, iszom azt, iszom ezt, még amazt is megpróbálok«, nem szalajt orvoshoz, patikába, hanem megadja magát »pod szmrty!« (gyere halál!) és behunyja szemeit az örökkévaló álomra” (90).

A tótok nyelvi frazémáival is találkozhatunk a *Beszterce ostromában*. Csupán az az érdekes, hogy az egyik éppen Behenczy gróf szájából hangzik el, megjegyzi: „[...] Azt tartja a tót közmondás: Nye kazal sa Pan Boch blaznit. (Az isten nem ajánlotta a bolondozást” 210).

Ezek a szelíd „tótocskák” (és nem a „befolyásos tótok!”) előszeretettel vettek részt Pongrácz gróf hadi játékaiban, nem kis áldozatot hozva: saját nemzeti-kulturális identitásukat is feladva, hisz a gyakorlatok idején beöltöztették őket a fekete sereg egyenruhájába, de volt ott török szpáhi, Rákóczi-féle brigadéros stb. Persze szó sincs arról, hogy a tótok ezeket maguktól vették volna fel, ezekbe a ruhákba „bujtatták” őket. Vagyis egy kvázi-hierarchia mégis uralkodott a várban. Tehát Pongrácz kezében ott volt a hatalom, noha nem a feudális jogok szerint, hanem igenis a szinkron rendekhez kapcsolódóan. Pongrácz nem dorbézolta el a pénzét, mint ahogy ezt korábban a nemesek tették, hanem hű tótjaira költötte. Pénzt osztogatott, így a tótok részéről egyértelmű nyereséggel járt a „befektetés”, ami nem is csoda, mert a nagy szegénységben minden anyagi forrásra szükségük volt. És ami a legfontosabb, a harcok sosem végződtek halállal. Így egy „a káposzta is megmarad és a kecske is jóllakik” létdimenzió jön létre (egyáltalán nincs messze ez a konstelláció Mikszáth nemzetpolitikájától és kisebbségfelfogásától). Persze túl egyszerű lenne a tótok hozzáállását, „vállalkozását” a pénzzel magyarázni. Az, hogy ezzel megalapozta létüket, egy dolog. Ám alkalmazkodniuk kellett, és egy ilyen felállásban

– mint említettük – elengedhetetlen a hatalom gyakorlása: ez pedig a gróf kezében összpontosult. Nyilván ez egyfajta vágyartikulációként jelentkezik a műben, és emögött természetesen a „bolondság” motívuma húzódik/húzódhat meg. Persze ezzel senki sem foglalkozott, mert „a felnőtt tótok éppen úgy hittek és gyönyörködtek a játéokban, mint a gyerekek a magukéban” (36).

Természetesen mikrostrukturális szinten – azaz a várban – e tekintetben jól működtek a dolgok. Pongrácznak azonban volt egy úgynevezett kultúrmissziója, amiről csak a második részben szerzünk tudomást, ahol a Trnowsky fivérek politikai beállítottságáról kapunk információkat. Vagyis makrostrukturális szinten, azaz az „éles” nagypolitikában már másmilyen hozzáállást tapasztalunk a gróftól: csörgőkkel felszerelt kutyákat uszított ugyanis az éppen Turócszentmártonban tanácskozó „tót hazafiak” (szépen összecseng a megnevezés – talán itt sem véletlenül: a kettősségre reflektálva – Mikszáth első novellagyűjteményének címével) gyűlésére. Nehéz eldöntenünk, hogy most akkor egy személy két- vagy többféle hozzáállásáról, nézetéről van szó, vagy ez is része a „bolondság”-nak... Ez a kérdés mindvégig nyitva marad, de egy biztos, a megosztottság továbbra is jelen van. (Hasonló megosztottsággal találkozunk Behencyéknél is: míg az első részben Pál békés apának látszik, aki itt-ott összekap fiával, addig a második részben igen rossz színben tűnik fel.)

A központi kérdéskör tehát a tótok, vagy ha úgy tetszik, szlovákok mikro- és makrostrukturális szinten való megítélése (a „vár” és „való világ”). Amíg a tót parasztokról van szó, addig mélységes tolerancia lengi be a narratívát, amikor azonban a nagypolitika kerül képbe (a „befolyásos tótokkal” együtt), megjelenik a pánszlávizmus a maga ismert háttérével, támadóbb lesz a hangvétel.

A tótokon kívül a vár „szerkezetének” jó működésében egyéb népcsoportok is részt vettek. Voltak például hajdúk, akik a „seregek” toborzásában vállaltak fontos szerepet, de akadt egy lengyel is: Pruzsinszky Szaniszló – „hiszen minden jóra való várban kell, hogy legyen egy lengyel” (19) – jegyzi meg a narrátor. Sőt „kozákok” is, akiket a nagy seregben joggal néztek „muszká”-nak. Ők voltak tehát a „teljes nemzeti történelem” bábuja, amikor is megindult a sereg Beszterce ellen. Mindenkinék megvolt tehát a saját szerepe nemzeti(ségi) identitástól (noha a sereget többségben tótok alkották, így tótul is beszéltek) függetlenül: „különböző népek, egy történelem” képlet alapján.

A fenti gondolatok kifogástalanul hozzásimulnak Hajdu Péternek a *Mikszáth és a tótok* című tanulmányában megfogalmazott álláspontjához: „Mint ahogy Magyarország politikai integritását feltétlenül megőrzendő

értéknek tekintette, a nemzetiségi mozgalmakat politikai szempontból, illetve a nemzetiségi mozgalmak politikai aspektusát bomlasztó tényezőként kellett látnia [ti. Mikszáthnak]. Helyi szinten azonban hitt abban, hogy a magyarok és a szlovákok békében élhetnek együtt. Ezért aztán a nemzetiségi mozgalmak kulturális aspektusait el tudta fogadni. Számára egyáltalán nem úgy tűnt, hogy a nyelvi és kulturális különbségek feszültséget kelthetnek.”⁹ A kisközösségek (mikrostruktúrák) szintjén, amelynek alkotói az egyszerű polgárok, a parasztság, valóban semmi nyoma sincs a feszültségeknek. A nemzetiségek bármikor szabadon használhatták nyelvüket ebben a multikulturális létszituációban, bár a narratíva szintjén nem mindig egyértelmű, hogy éppen ki, mikor és milyen nyelven szólal meg.

Azt már említettük, hogy a háború-játékok, az ostromló sereg „katonái” többnyire tótul beszéltek. Sőt tótul verbuválták a sereget, és a vezényszók is tótul hangzottak el. Mindkét esetben az értelmezés ott található zárójelben, hogy a monokulturális, vagy esetleg multikulturális olvasó (más többségi nemzet kisebbségi pozíciójából) meg is értse ezeket a közléseket. De a hangsúly nem is az „értés”-en van véleményünk szerint, hanem azon, hogy ezek a szavak büntetlenül, megjegyzések nélkül elhangozhattak.

Ahogy a magasabb szintek felé haladunk, magasabb társadalmi pozíciójú személyek és csoportosulások felé, a nyelvi „monotónia” színeződni kezd. És ha nem épp csak magyarul vagy csak tótul folyik a kommunikáció, akkor egyfajta kevertnyelvűség (ma Vajdaságban azt mondhatnánk: „mosléknyelv” – a szerző megjegyzése) a kommunikáció alapja. Ilyen szituációval találkozunk akkor, amikor a vár egyik őrét a parasztmenyecskének öltözött Estella (aki „[...] azonkívül hogy németül, tótul tratyogott valamit, csak magyarul beszélt, azt is gömöri akcentussal” 15) köszöntötte: „– Pochválem pan Jézus Krisztus – köszönté a strázsát a kapunál. – Mindörökké ámen, édes húgom – felelte az egyik őr –, nincs itthon a »panicska«, kilovagolt, de azt üzente, hogy várd meg” (51). Ez a két mondat szinte totális sűrítménye (lehet) a felvidéki nyelvhasználatnak, és a kommunikációs viszonyokat, stratégiákat a lehető legjobban modellálja (ez az egyik legtökéletesebb mikszáthi fogás a nyelvi viszonyokra vonatkozóan). Nyilván a monokulturális (magyar) olvasó egyszerűen átsiklik a párbeszéd fölött, csak annyit szűr ki belőle, hogy elsőre nem érti a „pochválem pan” szintagmát, de a válaszból, hogy „mindörökké ámen”, következtetni tud rá (nem véletlenül nem találunk zárójeles fordítást). Ugyanez a helyzet a „panicska” lexémával is, amely mellett megint nincs fordítás a narrátor részéről, de akár a befogadónak (a multikulturális olvasó – persze pozíció-

⁹ Hajdu Péter, i. m. 62.

tól függően) sem lényeges a megoldás (mint ahogy a később felbukkanó „*podzabuuski*”-t sem értjük). Arra következtet(het)ünk, hogy valamilyen ’asszony’, ’kisasszony’, netán ’várúrnő’ stb. jelentésű lehet a szó. De nem is ez a lényeg. Estella volt a legtudatosabb nyelvhasználó az összes szereplő közül. Nyilván prototípusa a tudatos beszélőnek, vagyis pontosan tudta, hogy melyik nyelvet milyen szituációban kell alkalmaznia. Így, ha a „művész” épp parasztasszonyt „játszik”, akkor köteles tótul megszólalni, ha viszont Pongrácz közelében van, akkor egyértelmű, hogy magyarul. Vagyis egy teljes nyelvi repertoár állt rendelkezésére, amit meglehetősen jól ki tudott használni, hisz a lebukás veszélye fenyegette volna, ha nem tótul köszönti a (nyilván magyar) őrt. Külső álarcához egy „identitás-álarcot” is fel kellett vennie.

De lépünk át az „úri” közegekbe, a „befolyásos tótok” és a magyar nagyurak, bárók világába, ahol a keveréknyelv használata már nem igazán jelenik/jelenhet meg. Vagy ha mégis, akkor annak provokatív szerepe van. Ők értettek ugyanis a provokációkhoz, és pontosan tudták, hogyan kell gerjeszteni az indulatokat, fokozni a hangulatot. Hajdu Péter is hasonlókat állapít meg: „bár a békés együttélést lehetségesnek tartja, Mikszáth nem mindig ábrázolja békésnek az együttélés világát; feszültségek helyi szinten is keletkezhetnek, és a békét feldúlhatják, csakhogy ezeket a feszültségeket mesterségesen keltik mind a szlovák, mind a magyar oldalon tevékenykedő fizetett bajkeverők”.¹⁰ Ha a *Beszterce ostromában* nem is „fizetett bajkeverők” tevékenykednek, vagy legalábbis erről nem tudunk, még mindig ott vannak a „helyi bolondok”, akikről már biztosak lehetünk, hogy azok is. Persze nem csak Pongrácznak volt „kulturmissziója”, Klivényi József is sokat tett a „magasabb szinten” történő indulatok szításában (ti. amikor a „pánszláv házak” ablakai alatt elhúzatta a „Cserveni kantár, bjeli kvon! / Predav szom ország, Bozse moj! [Veres kantár, fehér ló! / Eladtam az országot, istenem!”] kezdetű dalt 79). Noha számtalan hivatali visszaélésben vett részt, „nagy magyarsága” mindig megmentette.

Egyáltalán nem véletlen, hogy Klivényi szabadon, minden büntett vagy más egyéb következmény nélkül „garázdálkodhatott” Zsolnán, mert – állapítja meg Hajdu – mögötte „[...] ott áll a magyar kormányzati akarat. Enélkül a támogatás nélkül semmire se menne, de ugyanakkor világos, hogy ezt a támogatást ők saját önző céljaik érdekében használják fel. [...] Ennek a kormányzati akaratnak is van megfelelője a szlovák oldalon: az orosz politika. [...] A Klivényi-féle gazemberek megfelelői tót oldalon természetesen nem a pánszláv ideológiát valló derék zsolnai polgárok: az

ellenségeskedésbe behajszolt [...] lakosság csak *áldozata* ennek a *kettős* politikai akaratnak, amely az ebből hasznot húzó bajkeverők révén zavarja meg a helyi békés együttélést”.¹¹ Vagyis az igazi gazemberek egy még magasabb szinten vannak, és alaposan ki tudják használni Klivényiek vagy Trnowskyék inherens frusztrációit, ha úgy tetszik, „bolondságait”. Egy tipikus „színház az egész világ”-narratíva konstruálódik, amelynek legfelső mozgatórugói a műben latensek, de hatnak, és csak a „befolyásos” polgári réteg pszichózisain keresztül képesek a legalsóbb szinten is hatni. Ha belegondolunk, Apolkán és Emilen kívül mindenki szenved valamilyen pszichés problémával, míg nekik csak az a „bajuk”, hogy szerelmesek. Mégis ők szenvedik el a legtöbbet, rajtuk csattan a nemzeti ostor.

Olyan kommunikációs „eljárásokat” is találhatunk, amikor a szereplők szándékosan beszélnek egymással úgy, hogy azt a rajtuk kívül álló, másik nyelvet beszélők ne értsék meg (vagy épp hogy megértsék). Ha a diskurzus szlovákul folyik, akkor ebben az esetben ennek teljes „fordítását” közli a narrátor. Itt már erősebben érződik a kulturális és nemzeti megosztottság, vagyis a kommunikációs lehetőségek teret adnak a „másik” kizárására, vagy éppen befogadására. Így komoly feszültségek megalapozója lehet a kulturális és nyelvi „sokféleség”. Újabb oppozíciókkal gazdagodik az eddig felvázolt bináris skála: bolond–nem bolond, szeretet–gyűlölet, tót–magyar, megértés–megértéshiány stb.

Ha már a felsőbb rétegek, osztályok diskurzus-stratégiáinál tartunk, nem árt megvizsgálunk hozzáállásukat a *másik* kultúrájához. Klivényi és Pongrácz pozíciója és „kulturmissziója” ismert. De lássuk Behenczyék, a bárók viszonyát a tót nemzetiséghez. Behenczy Károly attitűdjé például a gróffal való társalgása során derül ki, Károly ugyanis nem tűrhette, hogy a tornyukbeli Rákóczi-harang kriváinkai „[...] szurtos parasztokat sirasson s pizkoslábú tót leányokat hívogasson misére, vecsernyére [...]” (31). Persze kérdéses, hogy a gróf azért fogadta-e be a bárót, mert ilyen véleményen volt a tótokról vagy általában a parasztokról, de a gróf nagyúri pozíciója akár ezt is feltételezheti. Ez is a gróf kettős, megosztott „nemzetpolitikáját” tükrözi.

A Trnowsky fivérek a második részben bukkannak fel, abban a közegeben, amely a legjobban reprezentálja a nemzetek közötti viszonyokat; legalábbis, ami a nagypolitikát illeti. Az nyilvánvaló, hogy ők tótok voltak, és tótul beszéltek (illetve veszekedtek) egymással (a szótár ezt jelöli): „[...] nem volt az a pizok (a »Maticza«¹² által kiadott szótárban), amit egy-

¹¹ Hajdu Péter, i. m. 67–68.

¹² A Maticát egyébként 1875-ben Tisza Kálmán belügyminiszter beszüntette, de később újból megalakult.

másra ne kiabáltak volna – de a nagy antagonizmus dacára mind a ketten inkarnátus pánszlávok voltak, s mind a ketten eljártak Turócszentmártonba a gyűlésekre” (69). Tehát rendszeresen eljártak Turócszentmártonba, a szlovák nemzeti mozgalom központjába. Természetesen a két testvérnek is megvolt a saját „kulturmissziója”, de erre később, a Nevelési attitűdök és nemzetképek című részben térünk ki.

A *Beszterce ostromában* csak egy-két utalást találhatunk az egyházakra, a vallásosságra. A felekezetek, az egyházak között nem jelenik meg torzsalkodás, nézeteltérés (olyan érzésünk van, mintha minden más kérdés, például a nemzetiségi, fontosabb lenne). Egyetlen helyen van csupán hivatkozás arra, hogy melyik vallás mit „ér”, mégpedig ott, ahol Rebernyik János, Blázy polgármester úr hajdúja rátalál a Vág partján a kétségbeesésében alélt Apolkára, és nem hagyja, hogy a lány a Vágba ölje magát: „Nem hagylak, kislányom, mert én keresztény, katolikus ember vagyok, s ezt vallásom tiltja. Te tán lutheránusnak néztél engem?” (110).

(*Nevelési attitűdök és nemzetképek – „színház a színházban”*) Amikor Behency az első részben előadja Pongrácznak szökésének okát, már sejtethetjük, hogy léteznek etnikai ellentétek a magyarok és a tótok között. Az igazi konfrontációk azonban – mint erre már többször utaltunk – a második részben rajzolódnak ki és fokozódnak a tettelegességig.

Apolka tizenegy éves korában veszítette el édesapját, Trnowsky Györgyöt. A temetés után a két „inkarnátus pánszláv” fivér, Péter és Gáspár azonnal egymásnak estek Apolka gyámságáért. A lány közben zokogott, a harc persze nem csillapodott. „Ily nehéz viszonyok között ült össze harmadnapra az árvaszék, s tekintettel [...], hogy a Trnowszkyak hatalmas emberek, akiket a város ügyeitől elidegeníteni kár volna, s tekintettel végre azon körülményre (mely azonban nem említendő meg a jegyzőkönyvben), hogy a leányka hazafiatlan nevelésben részesülne a boldogult Trnowszky fivéréinél, magasabb motívumokra visszavezethető nemzeti szempontokból is határozatba hozatott, hogy inter duos litigantes egy harmadik személy, Trnowszky Apollónia anyai rokona: Klivényi József városi írnok neveztetik ki gyámnak” (74–75). Klivényi azonban egy vadállat volt, akivel senki sem bírt. Az ő esete is azt példázza, hogy ezeknek a „bolondoknak” két érzésvilággal kellett szembesülniük. Ennek a szkízisnek az egyik pillére a nemzeti „öntudat”, totális, össznépi szinten, a másik pedig valamilyen pszichózis, egyéni szinten. Az egyén szintjén ennek megnyilvánulása mindig egy szélsőséges emóció (gyűlölet–szerelem, pedofília–apaság stb.).

Klivényi szélhámosságait túlélve Apolka hamarosan Péterhez került először, aki tanárt hozatott neki Turócszentmártonból, játszópajtásokat Genfből, továbbá szép ruhákat stb. Természetesen erre Gáspár rálicitált, sőt, meggyőződésével ellenkező ötlettel is előrukkolt – hogy szíven

találja az *ellenséget*, azaz testvérét –, Debrecenből hozott nevelőt a lány mellé, hogy *magyar szellemben* neveltesse, mert „többet ér, hogy az a föld szemetje mérget eszik egy félévig” (82). A tősgyökeres magyar tanító mindent meg is tett, „hogya a gyermek szívét megnyissa a magyar rokonszenveknek s elutáltassa vele a tótokat” (82). Péter erre két nevelőt hozatott Turócszentmártonból, „[...] akik belecsepegtessék a szláv szellemet és elutáltassák a magyarokat” (82). Gáspárnak sem kellett több: beszerzett egy magyar kocsiszt, cifra lovakat sallangos magyar szerszámmal, sőt mi több, két inast is mellé rendelt csinos huszárruhában. Így Apolka „kívül-belül” magyar lehetett.

Apolka nem tehetett semmit, meglehetősen passzívan hánykolódott a két testvér „nemzetpolitikája”, illetve „kulturmissziója” közt. És az indentitás-szkízis csak nőttön-nőtt. De a már lassan tizennyolc éves lánynak egy „elhárító mechanizmusa” alakult ki: szerelmes lett, vagyis a gyűlölködésnek egyéni szinten semmilyen effektusa nem lett, „normális” tudott maradni.

Az egész csatározást nem hagyhatta figyelmen kívül a pánszláv csoportosulás. Figyelmeztették is Gáspárt, hogy esetleg a fiára is átszállhat a nagy magyarkodás, de Gáspárnak az „ellenség” elpusztítása mindennél fontosabb volt. A pánszlávok nyomatékositották a figyelmeztetést: beverték Gáspár ablakait. „Mire dühbe jött Gáspár és másnap mindjárt folyamodott, hogy nevét és törvényes örökösét Tarnóczyra változtathassa. (Jaj, megfordulnak sírjaikban a becsületes Trnowszky ősök csontjai)” (84). A testvére iránti szánalmas gyűlölete tehát nemzetszemlélete fölé emelkedett, amit persze a narrátor ebben az esetben is ironikusan kommentál. Gáspárnak ez sem volt elég, Miloslavot (később már mint Emilt) is fokozatosan „belekergette a magyarságba”: nem küldte el a szentpétervári egyetemre, hanem vicejegyzőnek választotta be Zsolnán. Emil is belekényszerült az identitásváltásba, de ez egy másfajta „szerepcseré”, mint Estelláé. Emil végérvényesen változtatta meg etnikai identitását (pontosabban: változtatták meg vele), ami szélesebb horizontú váltás, mint Estella esete. A lényeg azonban az *átváltás maga*.

A középrétegben tehát a gyűlöleten kívül más emóció nem létezhetett. Ezek a „bábuk” így a lehető legalkalmasabbak voltak a latens legfelső hatalmaknak az indulatok szítására: hisz megrögzött bolondok, elvakult nacionalisták voltak, akik fittyet hánytak még a legalapvetőbb kapcsolatokra is. Tökéletes mikszáthi görbe tükör tárul elénk, de amit visszatükröz, az nagyon is a valóság.

Szegény Apolkának – mivel kitudódott Emillel való kapcsolata – most már nem is az indentitás-szkízissel, hanem egyfajta lét-szkízissel is meg kel-

lett küzdenie. Két lehetősége volt: vagy beleveti magát a Vágba, vagy visszatér Klivényihez, de mindvégig tisztában volt saját helyzetével. Klivényi innentől pedig a deviánság teljes eszköztárát bevetve bizonyította, hogy az aberráció „magyar oldalon” is igen jól működik. Ebből a világból Apolkának pedig menekülnie kellett.

Apolka következő feladata a haditűszként való helytállás volt. Ezt a szerepet pedig akkor tudta jól eljátszani, ha beöltöztetik fehér ruhába, nemzetszín pántlikákkal, hogy a gróft biztosan átverhessék. Vagyis megint az álca, megint a színjáték. Tudtán kívül egy színtársulat „főszereplője” lett egyik pillanatról a másikra, elkerülő a Beszterce ellen indított Pongrácz-féle ostromot.

A „hódoló deputáció” tagjaként rögtön Pongrácz látóterébe került. A beöltöztetett lány pusztas szépsége abban a pillanatban rabul ejtette a gróft. De ez egy másfajta viszonyulást sugallt a lány vonatkozásában, mint amit Klivényi, Behczy báró vagy éppen a két Trnowsky testvér képviselt: egy tiszta viszonyt. Pongrácztól azért nem idegen ez a viszonyulás, mert „ez volt neki az első valóság”. Hogy miért pont így reagált, azt nem lehet tudni, de talán nem is fontos az e mögött rejlő motivációt megtalálni.

Egy eszményített, ideális létközösségbe került hát Apolka, persze itt is a megfelelő neveltetésben kívánták részesíteni, de egy merőben másban, mint amit a két testvér képviselt. Az apaság érzése kerítette hatalmába Pongráczot, így aztán érthető, hogy miért nem tudtak megszabadulni egymástól, amikor felbukkant Emil. Az egész regény érzelmrepertoárja mintha egészséges határok közé került volna ezzel a fordulattal, egészen odáig, hogy a gróf kénytelen volt kifelé nyitni: Kurka ügyvédől például arról érdeklődött, hogy hatályos-e még többek között a „jus gladii”. De a „benti” rend erősebb volt mindennél. Még az érzésvilágánál is. Szólt Apolkának: „– Odaadlak, mert tudod, a hadi regula kívánja. Egyszóval, a hadi regula nagy dolog” (221). És ez az ő világa. Persze most Apolka az érzelmek miatt került újabb két-ségek közé. Félt, pedig örülnie kellett volna, mert időközben elérkezett a szabadulás napja. „Várta, mégis fázott tőle” (231). De aztán csak összeházasodott a regény legbecsületesebb alakjával, Tarnóczy-Trnowsky Miloslav-Emillel.

Még mielőtt azonban Pongrácz halálára sor került – érezve vesztét –, a várban igen vészjósló események történtek. Megtudták, hogy egy óriási koporsó készül, amelyikbe belefér a teljes várnép, így komoly pánikhangulat tört ki: „S az a koporsó, jaj, az a koporsó aligha van hiába megrendelve” (227). Joggal tárulhat elének egy nemzethalál-vízió? Vagy valami más? Nem tudjuk... „Nem okvetlenül szükséges mindent megérteni.”

(*A multikulturális aspektus – következtetések*) Egy nagyon fontos kérdést mindenképp tisztáznunk kell: multikulturális alkotásnak tekinthető-e a *Beszterce ostroma*? Mint láthattuk, olyan kultúrspecifikus attitűdöket tekintettünk át a fentiekben, amelyek a két nagy kultúra: a magyar és a tót (nevezzük innentől szlováknak) köré csoportosultak. Ezek viszonyát, konfrontatív aspektusait már ismerjük. Azt is kiemeltük, hogy a két kultúra mellett más egyéb kulturalitások is bekapcsolódtak a műbe, így természetesen a multikulturális létszituáció adott. Persze a mű további vizsgálódásokat is igényel.

Szigeti L. László¹³ a különböző nézőpontok sokaságát sorolja fel, amelyek kapcsolatba hozhatók a multikulturalizmussal. Elsősorban a posztkolonializmussal állítja párhuzamba (annak kritikai háttereként), de – véleménye szerint – a multikulturalizmus lényegesen közelebb áll a Staines-féle „se nem itt/se nem ott” irodalomhoz. Ám azt is kiemeli, hogy a multikulturalista művek vizsgálhatók minden más kritikai iskola szemzőgéből is.

A későbbiekben Szigeti kiemeli, hogy a multikulturalizmus mindig az egyén aspektusából szemlél, ellentétben a posztkolonializmussal, amely társadalmi indíttatású. „Tulajdonképpen a multikulturalizmust lehetne »hibridizmus«-nak is nevezni, mert valóban a keveredés, kulturális meghatározottságok átértékelése, összeboronálása, egymásmellettsége jellemző rá egy és ugyanazon személyen, személyi tudaton belül.”¹⁴ Ez a hibridizmus valamennyi szereplő tudatában és viselkedésében ott van. A legjobb példa rá Estella identitásváltása. De ezt a fajta hibridséget kiegyenlíthetjük a „szkízisszituációk” minden egyes megnyilvánulásaival is.

Kérdés az is, hogy a regényvilágban van-e domináns kultúra, vagy a két nagy kultúra azonos értékű. Erre nagyon nehéz választ adnunk, már csak azért is, mert a szlovák lakosság többségben volt a magyarhoz képest, viszont a modern magyar nemzeti ideológiának nagyobb vonzása volt a középrétegekben, mint a pánszláv bélyegű szlováknak. Így a magyar nyelv presztízs nyelvváltozatot képviselt. Vagyis a szlovákok többen voltak, a magyar nyelv viszont vonzóbb volt. A magyar kultúra domináns pozíciója (illetve azzá tétele) egyébként nyilván oksági viszonyban van azzal a ténnyel is, hogy a pánszláv ideológia, a szlovák nemzettudat felébredése ebben a korban kezdődött. Nem adhatunk tehát egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy Mikszáth „kisebbségi írónak” számítana, viszont többségében magyar közegből tekinthetett így is a felvidéki régió északi részére.

¹³ Szigeti L. László: A multikulturalizmus esztétikája. = *Helikon*. 2002. 4. 395–420.

¹⁴ I. m. 408.

Így meglehetősen relatív, hogy a multikulturalizmus „[...] kisebbségi viszonyban létezik egy körülvevő domináns kultúrához képest”.¹⁵ Ha a nyelv felől indulunk ki, akkor ez a megállapítás igaz. A regényben erre utal az az eset, amikor Tarnóczy Gáspár (már) Emil fiát nem a szentpétervári egyetemre küldte tanulni, hanem Zsolnára vicejegyzőnek, mert így parlamenti képviselő válhatott belőle Budapesten. Azaz le kellett mondania szlovák nyelvéről, és ha valamit el akart érni, magasabb pozícióba kívánt jutni, magyarnak kellett lennie. Így természetesen a szlovákság (a „szlováknyelvűség”) kisebbségi pozíciót jelent.

„A multikulturális szöveg nem csoportokat képvisel, hanem mindig az egyén dilemmáját, saját belső megosztottságát, a többfelé tartozás (vagy ami ezzel szinonimaértékű: a sehova se tartozás) élményének leírását helyezi előtérbe. Ezzel azt is mondjuk, hogy mindig többválasztásos, többalternatívás képletek, cselekedeti sémák, üdvös magatartásminták kerülnek előtérbe.”¹⁶ Az egyén dilemmája jut kifejezésre Apolka és Emil esetében. Míg a lánynál ez a „többfelé tartozás” periodikus, azaz félévenként kell váltania identitását, addig Emilnél végérvényes. Az eredmény azonban egyértelműen a magyar identitás lesz. A cselekedeti sémák és magatartásminták a dolgozat egyes fejezeteiben alaposan körvonalazódnak, így újból itt nem térünk ki rájuk.

A mondavilágról, a geológiai adottságokról, sztereotípiákról bemutatott reflexiók Mikszáthot egyértelműen multikulturális írónak feltételezik, hisz a multikulturális írók „írásaira jellemző a hátrahagyott kultúra megidézése, az óhaza ízeinek, jellegzetes karaktereinek, egzotikus helyszíneinek bevonása”.¹⁷

A *Beszterce ostromára* nézve egy nagyon fontos reflexió a következő: „Az író nem helyezi magát oda, abba a kultúrkörbe, mindössze képet ad róla, méghozzá az ittlévő messzelátóján keresztül. Betekintést nyújt egy színes, ismeretlen világba, amelyben érdekes módon azt vesszük észre, hogy a felszíni furcsaságokon túl ugyanolyan emberi motívumok mozgatják a szereplőket, mint az olvasó közvetlen szomszédságában.”¹⁸ Példaként szolgálhatnak erre azok az egyetemes aberrációk, amelyek mindkét nemzet oldalán jelen voltak, és a regény teljes motivációs rendszerét áthatották.

Most lássuk, milyen kritikai szempontrendszerek alapján közelíthető meg a multikulturalizmus vetületéből szemlélődve a *Beszterce ostroma*.

¹⁵ Szigeti L. László, i. m. 408.

¹⁶ I. m. 409.

¹⁷ Uo.

¹⁸ I. m. 410.

A szerző szempontjából – arról már beszéltünk, hogy kisebb-nagyobb engedményekkel a *Beszterce ostroma* is értelmezhető a multikulturalizmus görcsőjén keresztül, bár bizonyos esetekben megszorításokhoz kell folyamodnunk. Egyértelműen multikulturálissá teszi a szerzőt az a körülmény, hogy jelen van a szerzői hitelesség jegye. Hisz „[...] a multikulturalista szerző olyan nézőpontot foglal el, amely egyszerre belülről és ugyanakkor kívülről szemléli az adott kultúrák közti konfliktushelyzetet”.¹⁹ Ez a mikszáthi pozíció szempontjából egyértelműen áll, sőt: „a szerző háttere nemcsak rányomja bélyegét, de hitelt ad a műnek, szerző és mű szimbiózist alkot”.²⁰ *A szöveg szempontjából* – „[...] a multikulturalista szöveg láthatóan magán hordozza besorolásának alapvető jegyét, azaz több nyelvből, vagy kultúrából gyúródik egybe. Feltűnő utalásokat tartalmaz a másik kultúrára, annak jelenlétét nyelvi és/vagy stílusbeli eszközökkel biztosítja”.²¹ A dolgozat tulajdonképpen ezeket az „eszközöket” elemzi, értelmezi. *Az olvasó szempontjából* – korábban már utaltunk arra, hogy a mű tartalmaz olyan szerzői fogásokat, amelyek dekódolásában más szerep jut (az esetleg) monokulturális olvasónak, és megint más a multikulturális olvasónak, de ezek a különbségek a mű befogadását egyáltalán nem (vagy csak kissé) akadályozzák meg. Vagyis a kultúrspecifikus megjegyzések, utalások többé-kevésbé értelmezhetők, így csak nagyon csekély annak a valószínűsége, hogy (az esetleg) monokulturális olvasó hátrányban lenne a multikulturális olvasóval szemben.

Természetesen egy „vajdasági olvasó” szempontjából is tekinthetünk a műre. (Multi)kulturális tudatunkban, emlékezetünkben ugyanis rengeteg olyan valóságos élményt tudunk felidézni, amelyek párhuzamba állíthatók néhány regénybeli epizóddal. Vagyis az olvasat kialakításában lényeges (a kortárs) itteni befogadó pozíciója, aki tulajdonképpen maga is egy multikulturális közeg része, így a regény nemzeti(ségi) jellegzetességeinek finom rezgéseit jobban tudja percepiálni, mint mondjuk egy magyarországi (esetleg) monokulturális olvasó. Az állandó (át)változásnak, álcázásnak élő példái vagyunk. Juhász Erzsébet regényei (*Határregény* stb.) tökéletesen rávilágítanak, belülről szemlélik ezeket az álca-manővereket, megélt, átélt szkízis-szituációkat. A Mikszáth-mű aktualitása a multikulturális aspektus érvényesítésével egyértelműen képes „maibb”, frissebb olvasatot produkálni.

¹⁹ I. m. 413.

²⁰ I. m. 414.

²¹ I. m. 415.